

ПОХОРОННИЙ ОБРЯД НА КОСІВЩИНІ: СЕМАНТИКА І НОМІНАЦІЯ

Ірина Коваль-Фучило

УДК 393(477.86)

У статті проаналізовано номінацію та засоби супровідної вербалізації похоронного обряду на Косівщині як складову цілісного культурного обрядового тексту, яка називає реалії персонажного, акціонального, предметного, часового, локативного, музичного кодів.

Дослідження здійснено на матеріалі, зібраному автором під час експедиційної роботи в селах Косівського району Івано-Франківської області. З метою діахронічного порівняльного аналізу залучено фіксації похоронної традиції початку ХХ ст.

Ключові слова: Гуцульщина, поховальний обряд, народна номінація.

The article analyzes nomination and means of supporting verbalization of the Kosivshchyna exequies as a component of integral cultural ritual text that describes the realities of character, actional, subject, temporal, locative, and musical codes.

The research is based on the material collected by the author during the expedition into Kosiv District (Ivano-Frankivsk Region). For the purpose of diachronic comparative analysis, the fixations of the early XXth century funeral tradition were attracted.

Keywords: Hutsulshchyna, obsequies, folk nomination.

У червні 2012 року тривала наукова експедиція співробітників Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського в Косівський район Івано-Франківської області. Було зібрано матеріал з усної історії краю, традиційної обрядової культури.

Мета нашого дослідження — репрезентувати номінацію та засоби супровідної вербалізації похоронного обряду на Косівщині як складову цілісного культурного обрядового тексту, яка називає реалії персонажного, акціонального, предметного, часового, локативного, музикального кодів. У статті використано записи дослідників від 1902 року і до наших фіксацій 2012 року. Зрозуміло, що заявлена проблема потребує спеціальної студії, а наша стаття торкається лише деяких її аспектів.

Персональний код. Гуцульський поховальний обряд містить багату номінацію його учасників. Актуальною під час похорону стає бінарна опозиція *сім'я померлого — родина, сусіди, знайомі*, яка в ширшому обрядовому контексті є трискладовою із третім полюсом — *покійник* (а також *небіжчики*, які померли в тій хаті, де відбувається похорон). Про це свідчить приготування на похороні такої

кількості так званих *мисок* або *подаваників*, тобто жертвовної їжі, скільки було померлих у хаті: *«Роздають подаваники за того, що вмерли, — тата, маму, діда, бабу. Там може бути і п'ять парастасів — хто жив на тім місці»* (СВЮ). Назви членів сім'ї *небіжчика* на Косівщині не відрізняються від загальноукраїнських: дружина померлого — *«удова»*, *«удовиці»*, *«вдівці»* (КБВ); чоловік померлої — *«удовець»*, *«вдівець»* (КБВ); діти померлого / померлої — *«сироти»*. Це персонажі, які найчастіше не беруть активної участі в підготовці тіла до поховання. Їхні обрядодії — це приготування пожертви (*«мисок»*, *«подаваників»*) і оплакування покійника.

Спорядження тіла може здійснювати і родина, і сусіди. У цьому на обстеженій території немає одностайності: *«Дехто свої обмивають, а дехто — кличуть»* (ВГІ); *«То вже спорідет його тамка, убируть що треба <...> родина собі робить»* (ЛМВ).

Роздача пожертви — це завдання найближчих родичів, по суті, — сім'ї: *«І це роздають: за першим столом дає тато і брат дідів, і сестра лишилися — найближча родина, за другим столом роздає тато і невістка, і зять дідови, їх було п'ятеро в сім'ї»* (ПБВ). Найщедріші пожертви, так звані *миски*, роз-

дають насамперед близьким родичам: «Якимось фїїнам [похресники. — І. К.-Ф.], сестрам, якщо є перві [двоюрідні. — І. К.-Ф.] сестри, родині або добрим сусідам» (СГП); «Дают рідним, двоюрідним, сусідам близьким, потом сусідам дальшим» (ПБВ).

Наші матеріали засвідчують, що в традиційній обрядовій культурі номіновані всі учасники похорону, які були причетні до померлого і / або допомагали в проведенні похоронних обрядів. Для їх означення використовують найчастіше описові звороти. Локальною особливістю є виділення людей, які були присутні під час смерті небіжчика; хто перший прийшов відвідати померлого після смерті; ті, які сиділи вночі біля тіла; сусіди померлого, з якими межувало його поле: «Ті, хто був найближчим, хто найбільше помагав на похороні, хто перший прийшов» (КБВ); «Ті, що мують, збирають» (ЮПЯ); «Ті, що одівали, тим дається колач, покривало якесь, руки накрити» (РЛ); «Ті, що трунву робили» (РЛ); «Ті, що робили домовину» (ПБВ); «Тим, що копали, тим, що збирали» (СГП); «Ті, що копають яму, копальники» (СГП); «Тоті, що єму копали, тоті, що домовину робили. Коли кличуть, що через домовину дають: “Тоті, що єму копали”, “тоті, що домовину робили”. П'єть копає єму та й п'єть чоловіків робє домовину. Штири несуть. Ті, що робили, ті мають нести, і п'єтий хрест несе» (ПБВ); «Копачі формують такий горбик і його оцими вінками обкладають довкола, а свічки укладають в ногах могили» (ДЮЙ); «Ті, що несуть трунву, кришку, — по відрові кожному» (РЛ); «Тим, що ночували, тоже дають колачі» (СНЮ).

Важливо, що такими назвами іменують людей під час роздачі «подаваників», до того ж зберігається певна ієрархія, яка виявляється в послідовності викликання: «Потому починають роздавати. Кличуть: “Тоті, що були при смерті”, хто був в тій кімнаті, коли він вмирав. Роздають кожному: чоловікам — рушник, жінці — хустку. Ото наливають в тарілку воду, що я казав. Потом тим, що

робили домовину, потому дають рідним, двоюрідним, сусідам близьким, потом сусідам дальшим» (ПБВ). Увага до людей, присутніх під час смерті, була зафіксована в опису П. Шекерика-Доникова: їм заборонялося порядкувати в хаті, оскільки «кажуть, що ек кне смерть, то кров сикне на три шежні від трупа и все, що є в хаті, обрискає» [8, с. 262]. На початку ХХ ст. була зафіксована назва «грабар», яку нині нам не вдалося почути: «Грабарем є таки самий паламарь; він копає гроби в ціні від одної корони до штирнацїть корон и харч в додатку» [8, с. 264].

Традиція виробила назву для всіх людей, присутніх на похороні: «Урід — сусіди, родичі, ті, що там помагали, що несли, що в урїді були» (ЛМВ). Дотепер збереглася назва жінки, яка варить їсти й допомагає порадами сім'ї померлого — «кухарька» [8, с. 263], (РЛ).

На похороні актуальною стає опозиція чоловік — жінка: «Якщо вмирає чоловік, то чоловіки збирає, жінки робє катафелку. А якщо вмирає жінка, то жінки збирає, чоловіки робле катафелку» (ПБВ); «Потім дають запростибіг глек. Першому — якщо чоловік, то чоловікові, якщо жінка — то жінці. На обіді першими за стіл сідають чоловіки. Посердині під образами сидять найстарші чоловіки, і нема різниці, в яку сторону вони сідають» (ПБВ).

Кількість спеціальних учасників похорону збільшувалася, якщо помирала неодружена людина. У такому випадку для дівчини брали дружку — дівчину її віку, а для хлопця — дружбу. Ця традиція збереглася до нашого часу: «Парубкам призначають дружбів, а дівчатам дружки, котрі при похороні несуть деревці до гробу и затикають у грїб» [8, с. 263]; «Дружба, дружка» (ЛМВ). На похороні неодружених необхідні також удови, які шують померлому / померлій вінок, водночас на весіллі це роблять жінки, які гарно живуть у шлюбі: «І це вдовиці шують. Живим — одружені жінки, ні вдови, ні розведенїці, ні зведенїці. Це має бути жінка, котра добре жиє в шлюбі» (ПБВ).

Удови на Гуцульщині мають особливий сакральний статус: уважають, що їхня молитва допомагає у важких ситуаціях. Улаштовують так звані *удовичні обіди* — гостину для вдів, перед якою вони разом моляться: «[А є таке, що вдовиці йдуть, і їх годують?] *Це я сама робила кожний рік. Просто запрошую 5, 7, 9, скільки хочеш, удовиць.* [І вони моляться?] *Вони моляться, їх садиш за стіл. Даєш їсти, всьо гет. Помолилися зразу перед тим... Я перший раз давала за здоров'я дітей, за всіх, шо є в хаті, а на послідку давала за мерлих.* [То їх можна закликати з будь-якою метою?] *З будь-якою. Коли собі придумав, тоді можна це робити.* [І вважають, що їхня молитва така помічна?] *Так. В мене середуца дочка родилася на Івана Головосіки. І тих, шо родилися на це — одна дівчинка втопилася, другу машина збила. То я стараюся кожен рік так зробити, щоб нічо... То я зранку удовиць кличу, коли я готую день народження, а навечір сходяться гості вже.* [А вони щось беруть із собою?] *Не. Ми сами даєм тарілку, печиво, батон цей, там мандаринка, апельсинка чи що, і це в мішечок.* [Свічка?] *Якщо за покійника — свічка, а за здоров'я дається то всьо, тільки без свічки.* [А як це називають?] *Удовичний обід»* (РЛІ).

Серед нових учасників похоронного обряду, про яких нічого не зафіксовано в записках початку ХХ ст., особливо популярними стають хористи — це жінки, які співають у церковному хорі і яких запрошують на похорон. Обов'язкова плата за їхню послугу — хустина. Цікаво, що участь хору в похороні підвищує соціальний статус сім'ї і свідчить про повагу до померлого: «*В нас є навіть такий хор — "Гомін", то до людей, до яких вони вважають за потрібне, то йде хор. Це дуже так поважно»* (КБВ). Про участь хору в похороні ми фіксували інформацію в с. Прокурава і с. Химчин Косівського району Івано-Франківської області.

Сьогодні, як і століття тому, жоден похорон не обходиться без священика. Існують такі його номінації: «*піп»* [2, с. 288], «*ксьондз»* (ЛМВ),

«*священик»* (КГІ); «*дяк і паламар, ксьондз іде коло домовини»* (СВЮ). Дослідники минулого століття зазначали, що плата священикові була досить високою, це було обтяжливо для родини. Священики виявляли своє незадоволення низькою платою, відмовляючись сідати за стіл на поминальному обіді [8, с. 263]. Сучасні матеріали не містять таких свідчень. Із персоною священика раніше пов'язували багато знаків, які свідчили про шанси помиряючого вижити й долю його душі: «*Єк вийдут перед хату, тогди піп опроводи тіло тай чіт ат Євангелиє. Люди лиш дивеси, на єкім отворит Євангелиє, бо кажут, шо єк на черленім отвориси, то душа піде до неба, а єк на чорнім, то до пекла»* [2, с. 290] (див. також працю П. Шекерика-Доникова [8, с. 254]). Нам удалося зафіксувати лише одне схоже, але досить суперечливе свідчення: «*Як ксьондз приходе та й єлей освічує: якщо дим іде у двері, то <...> я не знаю, як то.* [А коли це?] *Коло мертвого»* (ЛМВ).

Унаслідок втрати дитини, особливо немовляти, матері заборонено їсти фрукти і ягоди до Спаса, оскільки на тому світі її дитина не матиме такої їжі: «*В нас ще кажуть, що якщо дитинка така вмирає маленька, то мамі тій, котра поховала дитинку, до Спаса не можна їсти ніякі фрукти, ягоди, бо там усі діточки їде ті овочі, а та дитинка, шо мама з'їла, — то в куточку дивисе і плаче, ї не дают»* (СНЮ). Це вірування поширене на всій території України [7, с. 95].

Це одне цікаве свідчення про учасників передпохоронних обрядодій. На Косівщині вірять, що є люди, молитва яких може допомогти померлому під час агонії: «*Хтось такий прийде, помолися, і легко вмирає»* (СГП).

Ми зафіксували заборону для певних соціовікових категорій брати участь у похороні. Це вагітні й маленькі діти, а раніше — ще й дівчата: «*Дітей давно не брали ні на похорон, ні на грушку, хіба рідні. То тепер йдут. Дівчетам не можна було йти»* (СВЮ); «*Ой, не можна вагітним. Не можна на похорон йти і киртівниці рушети»* (ВГІ).

Померлого називають «мертвец» [8, с. 263], «небіжчик», «тіло» («підійти до тіла») (КБВ), «покійник» (РЛІ).

Згідно з віруваннями гуцулів, померлі не залишаються осторонь на похороні, точніше на тому етапі похорону, який відбувається на цвинтарі. Так, люди не радять учасникам похоронної процесії відвідувати могили своїх рідних, бо «усі покійники ¹ зустрічають того, що принесли» (РЛІ).

На похороні набуває актуальності опозиція *молодий — старий*. Тобто похоронний обряд різних вікових категорій має свої особливості: «В нас відкритих несуть молодих [тобто до цвинтаря не накривають домовину кришкою. — І. К.-Ф.]» (ПБВ); домовину в могилу опускають, як правило, на мотузках, проте молодих опускають на рушниках: «На шнурках [спускають. — І. К.-Ф.]. А потім забирають, бо то церковні. А якщо молоде — то на рушниках» (ПБВ); «Якщо такий молодий, то не брали чорну процесію, а брали світлу, білу процесію» (ПБВ).

До нашого часу занепало багато вірувань та уявлень про душу померлого. Нам не вдалося зафіксувати популярного колись звичаю виявляти, чи душа приходила до хати. Підвіконня посипали борошном і дивилися, чи вранці будуть якісь сліди: «Ци душа приходила, бо душа лишеє на муці сліди» [8, с. 262].

Акціональний код. Номінація акціонального коду похорону, тобто обрядодій, також зазнала змін. Сьогодні важко зафіксувати описи ігор при небіжчику, поширену раніше назву для вечора з іграми — «посіжінє» [8, с. 252]. Значно менше побутує розповідей про важку смерть, довгу агонію помираючого [8, с. 259—260]. Водночас дотепер використовують іменник «опровід» [8, с. 253], (РЛІ) на означення власне похорону. Мовиться про той день, коли хоронять померлого, або про церковне відспівування: «Опроважає тіло» (КГІ).

Для означення дій сім'ї померлого, яка готується до похорону, вживають дієслова «зрихтоватиси»: «Якщо тіло грає, то стараєси за один день зрихтоватиси» (СГП);

«проготувати»: «Якщо встигають приготувати, то може бути дві [доби тіло в хаті. — І. К.-Ф.]» (ПБВ); «Займаються тими процедурами: хору шукують, музики, готують їду. Кухарьку наймають» (СГП).

«Приготування тіла» до поховання називають дієсловами «зібрати», «спорядити»: «Обмили, зібрали і поклали на тапчан» (ВГІ); «Зібрати в послідну дорогу» (СГП). Іноді інформатори просто перераховують дії тих людей, які «готують тіло»: «Закривають очи, бо то людина сама вже не закриє, та що вмирає, вона вже не має сили, спорідет його тамка, убируть, що треба» (ЛМВ); «Помиют, перебируть» (СГП). На початку ХХ ст. для означення «приготованого тіла» зафіксовано дієприкметник «складене»: «Єк вже тіло складене на лавици, укривають его рантухом» [8, с. 262].

У дослідженні В. Шухевича маємо свідчення, що на початку ХХ ст. людину споряджали перед смертю: «Як лише чоловік показує на смерть, кладуть его на лаву коло столового вікна, убирають у біле шмаття, миють руки і ноги теплою водою, а старшого мушину бривють» [9, с. 241]. Нині таких свідчень ми не зафіксували.

У номінації гуцульського похорону сталися певні зміни. Так, вечір, коли люди приходять до покійника, та відвідини померлого загалом нині називають поширеними колись назвами ігор при небіжчику — «лопатка», «грушка»: «В нас в Косові, коли ідеш на перший день до померлого, то кажуть “лопатка”» (КБВ); «На грушку приходе. Вони заходе, ставлять свічку, коли вже виговори “Отче наш”, тогди вже — “Слава Ісу!”. “Добрий вечір” не кажут. Або: “Дужі?”» (ПБВ); «Ввечері приходять люди прощатися. Називається “грушка”» (РЛІ). У с. Лючки Косівського району Івано-Франківської області зафіксована назва «правілі»: «Я була у Яблуніві в лікарні, то там кажут, що на грушку ідут. А в нас — правілі» (ВГІ). Про ігри знають усі жителі Гуцульщини, проте описати їх можуть лише довгожителі: «[А були колись ігри

вночі?] Та були колись, “лопатки”. “Грушки” — билися да сміялися» (КП); «Це були ігри, бавилися в “лопатку”. А в Рожневі — там “грушка» (КБВ); «У 48-му році було. Вмер молодий газда, і там була в него дуже велика забава. Мав 32 роки. Вирвав зуба, заніс інфекцію, помер. Він багач був великий, оце в нього таку забаву спровадили. І священники після того сильно скипили, заборонили» (ПБВ); «Свекруха розказувала. То раніше вмирили старі люди, і люди мали можливість подуріти. Тепер всі помирають підряд: молоді і старі, шо люди тепер не дуріють» (РЛ); «Розказували, колись гралиси. Я не пам'ятаю, а мама моя казала, шо памітає. Як вони були дівчата, не було куда ходити, клубу не було, не пускали. А вже як хтось умер, то такі були раді. Йшли хлопці і дівчата. Сажею обмащувалисі, дупака били, це було» (СНЮ); «Били пасом, грали всеке. Навіть раз були підробили так, шо мертвец зачев уставати. Та то всьо повтікало, перепудилосі» (СВЮ). Відбувалися ці ігри наступної ночі після смерті небіжчика: «А, дупака билиси. Десь до 60-х років. Наприклад, сьогодні помре, то ніхто не приїде, а завтра» (ЮПЯ).

Основна обрядодія, яку виконували учасники вночі, — зберегти вогонь, тобто стежити, щоб не погасла свічка. Коли одна догоряє — запалюють іншу: «[А що роблять уночі?] Сиде, свічку пале» (ПБВ); «В нас цілу ніч сиде біля мерця, так шо не гасили свічки» (СНЮ). Не рекомендують уночі освітлювати кімнату, де лежить покійник, електричною лампочкою, оскільки це світло шкодить тілу (ЛМВ). Супровідні дії вночі мають на меті перешкодити людям заспати: «То не раз, як ночуют, то так говорят, аби си прорухали. А в Микулічині вночі дають горівку, приймають» (ЛМВ). Свічка має горіти в хаті, де лежав померлий, і наступну ніч. Ми зафіксували спеціальне дієслово «тримати» (вогонь) для номінації цієї обрядодії: «В ту ніч свічка горит ще на вікні. Стоїт горнятко, зверхі — колачик і в калачику — свічка. І цю свічку не гасє так цілу ніч, цілий день. [То

мусить бути велика свічка?] Вона собі догорає, то берут другу, кладут другу. Так, шоби цей вогонь ніч тримати. [А для чого?] Шо душа приходит. І на столі лишають ше їду, шо душа приходит ше їсти» (СНЮ); «Оця свічка, шо горіла коло дяка на столі, вона залишаєся в хаті горіти. Коли обід йде, вона стоїть по центрі стола, і вона знову горить. І цілу ніч — треба, шоб вона не загасла, аж на другий ранок гасять» (ПБВ); «[А є щось у тій хаті, де був похорон, уночі?] Там люди сідають їсти і не збирають зі столів, так цілу ніч має стояти.<...> В тій кімнаті, де лежало тіло, там роблять стіл, і той стіл не прибирається» (РЛ).

У номінації обрядодій, пов'язаних із тілом померлого, наголошують на його бездіяльності, коли все виконують інші люди: «Виносе [виносять. — І. К.-Ф.] тіло» (СГП); «У яму спускають» (ВГ); «Берут до церкви тіло» (ВГ); «Виносит з хати» (СНЮ); «З хати берут» (СГП); «Загреблі» (ВГ). У цьому переліку міфологічно забарвлене дієслово «брати». У ньому закріплено увагу на безповоротності здійснюваного процесу, до того ж тут відчутна певна метафоричність, властива номінації похоронного обряду загалом². Це стосується насамперед і загальної назви обряду — «похорон», «хоронити» (на обстеженій території ми зафіксували варіант «похоронок»), — яка є субститутивною номінацією табуїованих понять. Така сама метафорична семантика властива зафіксованому нами дієслову на позначення настання смерті — «спочити» (СГП).

Серед назв апотропеїчних обрядодій особливу стабільність виявляють дієслова і, відповідно, дії на позначення знищення, руйнування катафалка, на якому лежав померлий удома: «Розкидають» (СГП); «Роблять такий реївах [у хаті. — І. К.-Ф.]» (КБВ); «Тручють усьо на землю, гет! Аби більше не вмирили» (СВЮ)³. Це одна поширена захисна обрядодія — закривання дверей відразу після виносу тіла з хати, а також звичай, згідно з яким, родина має сісти на місце, де лежав

померлий: «*Запирають двері, рідні залишають си ше в хаті*» (СГП). Такий звичай було зафіксовано ще на початку ХХ ст.: «*Єк виносе умерлого, то найстарший з родини бере хліб пид праве плече и сідає в куттик на то місце, де була умерлого голова, и заперає двері. Там посиди пара мінут, а витак тот хліб дає за свою душу. Це робє на то, шоби ни пишов маєток за умерлим з хати*» [8, с. 281–282].

Гуцульська говірка зберегла оригінальну назву поминального обіду — «комашня»: «*Як уже похоронили, ці люди вертаютси додому на комашню, або на спомин*» (СГП). Нами зафіксовано також інші назви цієї обов'язкової обрядодії: «*спомин*» (СГП), «*празник*» (ЛМВ; ВГІ), «*поминальний обід*» (КБВ). «*В нас зразу ше робили празник, обід такий. Так шо брали людий до хати і складали за столи*» (ВГІ); «*І рідні запрошуют на поминальний обід. Сідают всі за стіл, молітси. Перший раз дают повну — три свічки і варєт хоть пиєницю, хоть пряники... Перший раз дают запростибіг водичку. І всі передают, всі мають покушіти. [То проста вода?] Проста вода, кинути там цукру. Потім коливо це берут. Якшо перед свєтами Різдвєними, то варєт кутю. А якшо так — то купуют цукерки, пряники*» (СНЮ). На Косівщині поширені також словоформи, утворені від кореня *-стіл-*: «*постолували*» (КГІ), «*столуют*» (СВЮ).

Обрядові дії учасників на поминальному обіді зумовлені їхньою причетністю до померлого. Тут чітко виявляється бінарна опозиція *рідний — чужий*. Завдання сім'ї — роздати «*миски*» й «*подаваники*», а всі інші виконують дуже прості дії: «*Помолютси, подякували і пішли*» (СГП); «*В пам'ять померлих родичів, згадують усіх померлих родичів. Треба казати: "Простибіг, най Бог прийме". А потому, коли обід відбувається, то ту хлібину кладуть на стіл перед кожним, втикають тоту хлібину свічку, запалюють і молються. А потом помолилися, погасили свічку і сідають за обід. А в кінці обіду —*

знов запалюють свічку, всі моляться і розходяться» (ДЮЙ). Локальною особливістю похорону на обстеженій нами території є відбуття поминального обіду перед похованням. Це зумовлено географічними особливостями краю, оскільки до цвинтаря може бути дуже далеко, тому багато людей, які прийшли на похорон, уже не повертаються до оселі померлого: «*В Яворові, в Космачі обід завжди поминальний — перед похованням, коло хати, бо не будуть з церкви додому повертатися на обід. То покійник є в хаті, накривають столи перед похованням*» (КБВ). Варіантом може бути влаштування обіду і до, і після поховання.

Серед заборон, характерних для похоронного обряду на Косівщині, зазначимо стійку рекомендацію довго не плакати, зумовлену загальноукраїнським віруванням про те, що тривалий плач шкодить і живим, і померлому: «*Не дуже побиватися, бо можна викликати душу назад, шо вона буде переживати: "Не побивайтеся, бо душа буде жаліти, шо покинула цей світ"*» (ДЮЙ). Водночас традиція рекомендує виплакати, викричати свій біль, оскільки так легше перенести втрату: «*Дехто годен віплакатиси, вікривати. А хто не годен, то навіть тиждень по тому, то тисне так*» (СГП).

Предметний код. Обов'язковими, найбільш акцентованими ритуальними предметами похоронної обрядовості на Косівщині є одяг, пожертви («*миски*», «*подаваники*»), свічка, полотно, церковні переносні ікони — «*річі*». До сьогодні збереглося вірування, що померти / бути похованим бажано у весільному одязі: «*Нима шєсливішого чоловіка, єк тот, шо умре у вінченим убраню*» [8, с. 258]; «*Вбирают дві сорочці: ту, шо шлюбу та й на смерть — одігают дві сорочці. "В вінчену треба вмирати", та й всьо*» (ПБВ); «*То, шо вінчане, — в то мають потім збирати. Сорочка вінчена, запаски*» (СВЮ); «*В нас давнє таке: у чому йшли до шлюбу, у тому мали хоронити: і сорочка, і запаска, і фартух*» (СНЮ). Традиційна культура про-

понує також, так би мовити, символічний варіант реалізації такої вимоги: якщо не зберігся весільний одяг, то знайти хоча б якийсь його елемент, наприклад, хустку: «*А тепер, як сі шо зберегло, чи хустка, чи шо, то берут і стелі під мерця, би шось було з весільного. То вже молоді в вельоні, та й не будут на бабу надігати вельон, — то фустку. А як немає — то немає*» (СНЮ). Цікава рекомендація щодо способу вишивки сорочки для поховання: «*Вишивану, і бажано — “хрестиком”. Вже не було “низінкою”, “гладдю”, “стеленим”*» (СНЮ).

Інші варіанти пропонованого похоронного одягу — два комплекти: той, у якому людина померла, і спеціально приготований, найчастіше це вишивана сорочка: «*Як хто собі зладодит. Жінкам кладут сорочку, сведр*» (ЛМВ); «*Кажут, шо на тім світі ходит у тім, шо вмер*» (СВЮ); «*Чоловіків — у костюми, а жінок — як має вішиту сорочку, то в сорочку, а як ні — то лиш сведер та блузка*» (ВГІ). У селах, де на померлого одягають дві сорочки (зокрема с. Бабин Косівського р-ну Івано-Франківської обл.), роблять так: якщо весільний одяг неможливо одягнути на покійника (наприклад, він уже замалий), то його розстеляють під небіжчика.

Ми зафіксували таку особливість специфіки одягання померлого: якщо вдова чи вдівець ще мають намір одружитися, то сорочку на шиї залишають не защепленою: «*І тут розв'язують [на шиї. — І. К.-Ф.]. Якшо лишаєси молода жінка. <...> Коло церкви зав'язують, як звінчєвся, а як помер, то розв'язують*» (ПБВ).

Для людей, які одягали померлого, готують спеціальну пожертву-плату: «*Ті, шо миют, збирают, кладут там їм <...> то потому, як у нас робят комашню, вертаютси з уминтарє, то для них робє парастас — подаванники: два колачі, миска, а зверха на тім, якшо мужики — то сорочке кладут або якісь футболке, а жєнщинам — хустки. І дают напереддуші тої людини, яку похоронили*» (ЮПЯ).

Новий одяг померлого роздають знайомим, жебракам. Цей звичай має багато відгомонів у традиційній культурі. Так, ми зафіксували розповідь про те, що покійник снівся людям, які отримали його одяг, і висловлював незадоволення: «*“Ти нашо мою сорочку взяла? Ти нашо мою сорочку взяла?” Вона приходить і подає цій, шо хоронили, і каже: “Я не буду брати, бо мені приходить і каже: “Нащо ти мою сорочку взяла?”*». Вона пішла до священника, комуś дали, і теж таке саме. А потім сказали: «*Підіть на могилу, викопайте яму і закопайте*». Закопала — і був спокій» (КГІ)⁴. У с. Голови Косівського району Івано-Франківської області на початку ХХ ст. одяг померлого клали на домовину й роздавали зі словами: «*На ко гачі (сардак, сорочку) за мого Иванчіка (або ек імє), най Господь буде ласкав простити єму гріха*». — Тот, шо бере, каже: «*Простимих, най Госпидь прийме та оменчит єму карочки*». А декотрі дают одному убранє ціле з умерлого, убераючи цєго, шо єму дают то лудине, видразу у лудине, бо витак умерлий буде на тим світі мати то все убранє» [8, с. 283]. У маніпуляціях з одягом померлого відображені архаїчні вірування, пов'язані з уявленнями про магічне значення одягу й жертви, а ширше — полотна⁵ й дару, які збереглися до нашого часу.

До сьогодні на Гуцульщині зберігся звичай роздавати жертви всім учасникам похорону. Цей доволі дорогий звичай відомий здавна. Найпоширеніші назви жертви — «*подаваник*», «*подавник*». Для найближчої родини роздають «*задушні миски*»: «*І тогди дальші сусіди сідают за стіл і роздают подавники. Це називаєся “робити миску”*. Спочатку тато роздає. Це колач і свічка» (ПБВ); «*Поїли і дают подавники. Як помер, наприклад, чоловік... За маюю. Зайшла до хати... Перший раз дают задушні миски. Їх рихтують за всіх померлих, рідних таких. Рихтують непарне число мисок: або 3, або 5, або 7. Є окремих стіл. В мисці має бути печиво або цукор, або конфетки. 22 колачі. Верх колачів — коробка шоко-*

ладів. Мандарини, апельсини, хто що собі хоче, вафлі. І це зав'язано у хустину, і свічка. Ше можуть хустину покласти. Дають. Я підходжу і кажу: «Це тобі даю, Іра, нехай Бог прийме перед мої мами Доці душі». — «Простибі. Нехай Бог приймає перед мами Доці душі». Друга тут стоїт. Я даю за тата, даю мущині: «Василю, нехай Бог прийме перед мого тата Юри душі». — «Простибі, нехай Бог приймає перед Юриної душі». І за кого ти собі даєш. Найближчій родині. Потім даємо колач, мандаринку або шоколадку, і дають кожній людині. Дають за ту людину, хто помер: «Нехай Бог прийме перед мами Доці душі» (СНЮ).

У деяких селах, окрім їжі, роздають також посуд, а подекуди — ще й худобу: «Перед хатов то все опроважєли, робили опровід цей. Спочатку ми всьо даємо, вівцю, миску. Ті, що одівали, тим дається колач, покривало якесь, руки накрити. І бутылка вина чи горілки, і колач, і свічку: «Най Бог прийме оперед померлого душі». Вони моляться. Ті, що трунву робили, тоже тим дається. Якщо лишається одяг, котрий новіший одяг, — тоже дається комусь. <...> І ше даєш на межі відра ці. Це ти просиш, кого сам хочеш. <...> В нас і хліб всім дають, і за стіл кладут. В нас дають не лиш хліб, — тарілку, в тарілці — цукерки, печиво і свічку. В мене батьки — одітися і посуду вони накупали собі наперед, повні, борщові, глибокі. Хто які набирає. <...> Я 150 подавників роздала. В баби — так само. В діда ше більший був, 250 я брала» (РЛ); «Коли всі ці обрядки зробили біля хати, то дається ше миска така задушна. Набирают три хліби, три калачі, три печення коробок, шоколади по три, ковбаси, три апельсинки. Ковбасу так зверху, кольцо кладут. І це дають одному. І одяг дають. Якщо жінка померла — то жінці, якщо чоловік — то чоловікові. Ті, що несуть трунву, кришку, — по відрові кожному. В відро чуть-чуть води. І тоже свічка і колач. Беруть металеві, пластмасові — хто які може» (РЛ). Звичай роздавати посуд було

зафіксовано ще на початку минулого століття: «До кожного горшбити притулюють тоненькі воскові зажжені свічки; горшбита ті подають усім, що сходяться до мерця; у декого роздають більш сотки таких горшбит» [9, с. 248].

На Косівщині занепавав звичай передавати покійником гостинець для померлих раніше родичів, які, за народними уявленнями, зустрічатимуть його на тому світі: «пригістне» — калачик «в дарунку для душ померлих з его роду, щоби мав з чим до родів прийти» [9, с. 248].

Пожертва учасникові похорону залежала від його функції при здійсненні обрядів та родинних зв'язків з померлим. Подекуди «задушну миску» дають найближчому родичеві покійного: «Винесли з хати, тоді дають таку здоровенну задушну миску. Там кладут п'ять батонів, струслів, пляшку горілки або вина, кільце велике ковбаси, хустку, апельсини, цукерки, сир глежений (він білий, але це не творог). Найріднішому дають це» (ПБВ); «Дається ше миска така задушна. Набирают три хліби, три калачі, три печення коробок, шоколади по три, ковбаси, три апельсинки. Ковбасу так зверху, кольцо кладут. І це дають одному. І одяг дають. Якщо жінка померла — то жінці, якщо чоловік — то чоловікові» (РЛ). Усім звичайним учасникам похорону — «погрібавникам» [8, с. 285] — традиційно дають калач («колач» [8, с. 263]) і свічку: «Обов'язкове — подавник. То складається з хлібини зі свічкою» (ДЮЙ); «Дають запростибіг це горнятко з колачем цим і свічков» (СНЮ). У с. Химчин Косівського району Івано-Франківської області для номінації пожертви спеціальним учасникам похорону побутує іменник «парастас»: «Це 9 парастасів ставє або 6, або навіть 12, як хто спроможний, і потому приходе на комашню, — там якимось фіїнам [похресники. — І. К.-Ф.], сестрам, якщо є перві сестри, родині або добрим сусідам» (СГП).

Наші інформатори осудливо відгукувалися про звичай давати багато «подаванників», го-

тувати розкішні поминальні обіди. Водночас дотепер збереглося вірування, що чим щедріші пожертви, чим більше роздати «запростибігів», «наперед душі», тим краще буде померлому на тому світі: «Тут більше — як на показ, кожен хоче показати, хто який газда. А в нас в Верховині дають — булочка і свічка, хліб і світло. Це не обов'язково тих вилогів. [Але чомусь так робили?] Моя свекруха казала: “Би на тім світі було шо їсти”» (РЛІ).

На Косівщині відомий ще один вид пожертви хлібом — так званий парастас. Цим іменником називають і заупокійну службу, яку замовляють у церкві на 40-й день, і хліб, який дають духовним особам після похорону: «То як парастас, то три калачі — такі високі, білі, гарні. Заказують у пекарні. Три калачі і коробку цукерок. Це кладуть або в хустину, хустиною обв'язують, або тепер — у пакет поклали. Коли священик тут опроважає тіло, виносять, то паламар забирає той пакет і несе до церкви. Заносять у церкву, і там піп проводить свій обряд. То забирає священик, дяк і паламар» (КГІ); «На 40-й день замовляють службу у церкві, “парастас” називається. Приносять три калачі, замотані в хустку. Хустка зав'язана зверху вузликом. Зверху можуть покласти шоколадку. Над цим колачем відправляють церковну службу» (ДЮЙ); «Кладут вічко, а на вічко ці парастаси зложуют. А потім висипають собі там на полотно, і ділитсі ксьондз, паламар і дек» (ВГІ).

У дослідженому регіоні на похороні побутують також такі жертви: «Великі рушники такі, махрові, або сорочки, тоже дають подарки» (СГП); «На деревише кладут ліжник багатші газди, и той ліжник бере піп» [2, с. 290]; «Ліжник тоді дають священикові» (РЛІ).

Звернімо увагу на локальні назви предметного коду похорону на Косівщині. Отже, труну називають «деревише» [8, с. 263], «дубовина» (ВГІ), «трунва» (СГП), «труна» (КБВ). Дві перші номінації пов'язані з

матеріалом, з якого виготовляють труну. Вірять: якщо вона виявилася завеликою, то «ще хтось вмере» (ЛМВ). Домовина має такі складові: «дно, побічниці і зверху кришка, [знизу — І. К.-Ф.] рейки» (СГП). У труну кладуть «ковдру, покривало і білу простинь, і подушку» (СГП); «У нас стелят так жінці: якщо має великі фустини... Там стелят на дно, відтак — простинь, відтак — хустина, зверху на подушку. Та й там на ту хустину ще меншу можуть класти. І вкривають» (ЛМВ).

У с. Бабин Косівського району Івано-Франківської області на цвинтар домовину несуть, а не везуть, як в інших обстежених селах. Для цього «берут такі ношілінке. На домовині є такі зарубини спеціальні <...> Роблять спеціальні петлі і їх — на ношілінке. Беруть підпірач» (ПБВ).

Біля хати, у якій лежить померлий, нині, як і століття тому, обов'язково палять ватру [8, с. 265], (СВЮ). Таку саму незмінність виявлено зі звичаєм давати вмираючому свічку («Зажегают свічку і дають у праву руку, шоби ни умер без свічки» [8, с. 261]; «Свекруха як помирала, їй дали свічку в руки, то вона її схватила, то не мож було відібрати» (РЛІ)), а також приносити свічку або кидати гроші в труну біля ніг померлого («Або приносе свічку, або гроші кидають» (ПБВ), [8, с. 264]). У с. Прокурава та с. Яблунів Косівського району Івано-Франківської області кожен, хто приносить свічку, запалює її і тричі торкається руки померлого: «Люди приходять з свічками, молитси. Там запалює від тої свічки, три рази тако б'є до руки мерця» (СНЮ); «В нас приносит свічку і ставят в поставник, а в Яблуніві — то перший раз до руки мертвому свічку [зверху до долоні. — І. К.-Ф.]» (ВГІ).

Спеціально споруджений пристрій для труни називають «тапчан» (ЛМВ), «катафельок, у Верховинському районі — “лудві” кажуть» (ПБВ), «лови» [8, с. 261].

Жоден похорон на Косівщині не обходиться без спеціальних ритуальних пред-

метів, які приносять із церкви. Їх називають «світло»: «Хрест, що ставлять в голову померлому, хрест, що ставлять на померлого, коли цілують, і 4 свічки. Це “світло” називається. <...> Два високих і два маленьких» (ПБВ). У день похорону із церкви приносять так звані річі: «Хрест із патеріцею, репіга — кругле зображення Матері Божої на дереві. Потому ідуть фани, тобто церковні хоругви» (ДЮЙ); «“Річі”, як називаємо ми, — процесійний хрест, патеріці похоронні, то всі перев’язуються цими рушниками. Є поховальні чорні фани» (КБВ); «Несут з церкви річі: хрест, дві лісці та дві фани» (ПБВ).

Про популярні нині «вінки» розповідають, що раніше їх робили зі смереки або ялиці: «робили зі смереки» (ЛМВ); «рубали яличку, купували косиці і плели самі» (ВГІ); «звичайні похоронкові вінки» (ПБВ).

Про похорон неодружених ми вже згадували. Тут зазначимо, що померлому хлопцеві робили весільну «квітку», прикрашали «деревце». Дівчині шили вінок і також прикрашали «деревце»: «І косицю клали йому на груди, з правої сторони, так як кнєзеві» (ЛМВ); «Деревце роблять обов’язково» (КБВ); «Неодруженому деревце вбирають і вінок шують: клаптик червоного сукна, там є чеснок, хліб і з печі сажу — оберіг. Це така маленька штучка. Тут пришивають три штуки по 10 копійок. Його беруть в веретено. Це на веретені обшивають. Потім веретеном напихають ті інгредієнти, потім зашивають. Зверху — барвінком золоченим, червоними нитками» (ПБВ); «У парубків і гівчат нашивають вінки такі, ек до вінчення, лагоде деревця и затикають в хлібу або в зерні в зголовлах» [8, с. 263].

На Косівщині зафіксовано таку номінацію обрядової поминальної їжі: «Голубці, бураки з мнесом, хліб, кашу молошну з кокурудзяних круп, а сими чесами вже й з рижових, кашу воденицу з гуслінков» [8, с. 280]; «Дают обов’язково по колу воду, молоко і рис, коли-во» (КБВ); «Спочатку дають хліб з медом —

нарізаний хліб кубиками і розведена вода з медом, і полита; потім дають запростибіг глек» (ПБВ); «Обов’язкова каша рисова, каша молочна. <...> Кисіль і каша рисова, і пампушки» (РЛ). Цікаво, що на обіді «виделки не дають. [А як їсти?] Ложкою» (ПБВ). Із ложкою пов’язане вірування, що коли «лижка друга впаде нахрест» (СВЮ), то це віщує смерть. У цьому відображені архаїчні уявлення про ложку як субститут людини [3].

У предметному коді важливі також речі, які віщують смерть уві сні. Мовиться про такі сні: «Сіно сниться — це на смерть; шо корова кусає, шо зуби витігають або вибивають з кров’ю. Якщо верхні передні — то це на смерть чоловіка близького, якщо нижні — на смерть жінки. Якщо задні — то це на смерть дальніх родичів. Якщо оком сіпає. Якщо пташки в вікно. Якщо кіт додому пристає — тоже недобре» (ПБВ); «Мені приснився сон, шо я поїхала на могилу, а там викопана яма, і стоїть пам’ятник. А це моїй старшій доньці був тільки рочок. І я читаю: “Тут спочиває Рибчук Любов Іванівна, 65-го року народження” і написано, коли померла. Я настільки злякалася, шо не прочитала. І я впала в ту яму» (РЛ); «Копки качелися — дерева врубані» (СВЮ).

Часовий код похоронного обряду виявляється в назвах певного часового відліку, важливого в перебігу похорону. Час смерті називають описовою метафоричною заміною «остатній раз» (СГП), а про передсмертний час кажуть «прийде си збирати» (ЮПЯ); «чоловік на тій дорозі, шо хоче вмирати» (ПБВ). У такій номінації виявляється певна трансформація просторового коду («на дорозі») в часовий.

Семантично маркований час смерті: «Як рано помирає, то лишее щесті тим, хто лишаєси, а як вечором — то забирає з собов» (СГП).

Століття тому на Косівщині було зафіксовано спеціальні назви із часовим маркером для номінації померлого, залежно від того, скільки ночей він лежав у хаті: «Вмерлого

ховають *тритеком*, тимунь и робе двоє посіжінь. Бо ек ховають *другаком*, то першого вечира, ек то умре екес май старше, иде дек читати савтирю, и того самого вечира просе на *комашню*» [8, с. 279].

На сучасному похороні важливі такі години: «*Йк ви [трембітарі. — І. К.-Ф.] йдетé гра-ти на четверту годину ввечир. Ті трембіти грають гек читає савтирю, трембіти грають до 12-ї години ночі*» (СВЮ); «*В сьомій годині він [дяк. — І. К.-Ф.] прийшов [читати псалтир. — І. К.-Ф.]*» (КГП); «*Сходесі люди на дисету годину, і ксьондз приходе. Потому зачинаєси опровожене*» (СВЮ).

У поминанні важливі такі часові маркери: «*Другий день рано йдуть на гріб*» (СНЮ); «*9 днів, 40 днів, півроку, а раніше такого не чули. І річнийя*» (КБВ); «*[А в “9 день” нічого не роблять?] Ні*» (ВГП); «*Тут кажуть так: три дні — третіни, потім дев’ятіни, потім у 40 днів*» (КГП); «*Шестої и дванацітої неділі так само приносе до церкви й складають за душу умерлого вид 2–5 “мисок” и “парастас”, шо пип опроважеє*» [8, с. 285]; «*пиврик обід», «рик-обід», дуже рідко «пивтра-року-обід*» [8, с. 285]. Зауважимо, що в поминальні дні також роздають «*подаваники*»: «*[Вже на “40 днів” не дають “подаваніків”?] Дається! І на 9, і на 40, і в рік. Скільки людей закликав, ти кожному даєш тарілку, в тарілці — цукерки, печиво та й калачі. В нас не хліб, такий колач дають. Такі плетені по 3 гривні*» (РЛІ). У с. Прокурава Косівського району Івано-Франківської області ми виявили цікаву часову особливість пожертви, яка полягає в тому, що той, хто отримав «*задушну миску*», повинен молитися за душу померлого до наступного поминання: «*А тим, шо дали задушні миски, кожний уклекає на коліна перед образом і молитси за ту душу, за котру йому дали, 3 рази “Отче наш” і 3 рази “Богородице”. І як мені дали задушну миску, то я маю за ту душу молитиси 40 днів. Бо в нас в 40 днів робит обід. Знов кличут тих усіх людей, роздають миски вже другим. [І знову роздають?]*

Так. І це дають уже другим. То ці мають молитися піврік, поки не буде півроку. Потім дають ше другим, то ті моляться знов піврік — до року. І на 40 днів знов всім дають за ту людину, шо померла. [А в рік ще дають “миски”?] Дають. І до року не можна гріб кивати [рухати. — І. К.-Ф.]» (СНЮ).

У похоронній обрядовості гуцулів виявляється актуальною часова опозиція *зарано* — *вчасно*. Це стосується ритуального спалення старого одягу померлого: «*Кажут, жи ни дуже добре, би скоро палити, ади приходит душа. Хтось спалив скоро, то приходила душа: “Чо ти тото попалила, чо ти мені забрала?”*» (СВЮ).

Поминальні дні в листопаді називають «*дідова субота*» (ДЮЙ).

Номінація **локативного коду** гуцульського похоронного обряду мало відрізняється від загальноукраїнського, однак має свої особливості. Так, людям похилого віку тут будують невелику хату, яку називають «*дідорня*»: «*Коли старі люди доживають віку, то кидають свою хату, будують маленький будиночок такий, і в цьому будиночку вони*» (МВС).

Тіло померлого розташовують так: «*Тіло на лавах кладут ногами до дверей, а головов ид задній стіні*» [8, с. 261].

Під час самого похорону, а точніше виносу тіла з хати, найбільш семантично маркованим є поріг. Особлива увага до цього елементу оселі збереглася до нашого часу: «*Переступаючи з мерцем-газдою поріг, торкають деревищем три рази до порога, се на те, аби чоловік із порогом розпроцьвівся, бо він его гримав, рубав на нім дрова, не зважаючи на те, що ему (порогови) вже і так тяжко було двигати хату!*» [9, с. 249]; «*Берет чотири люде деревище, вже укрите, и виносе его на двір, ковтаючи у кожний порих, по через котрих переносе мерця, по три рази й заперають борше двері хатені. Робє це на то, шоби туда вже ширше ни мала смерть права зайти*» [8, с. 281]; «*В поріг б’ют. Гупають три рази. <...> На кожному по три рази. З церкви якщо виносят, то так гойдають, а з хати — таки так добре гримають. Якшо*

молоде, то так не гуляють, якщо старший, то таки добре гримають. Тоди баби дуже плачут» (ПБВ). Особливе ставлення до порогу підтверджує музичний супровід моменту переходу через поріг: «Три рази опускають до порогів. Хор церковний співає “Останній раз прощаю вас, пороги”» (ЛМВ); а також згадування цього локального елемента в голосіннях: «Йой, вже йдеш, / Лишеєш свої пороги, / Вже більше не повернешси, / Заростут твої стежечки» (ВГІ).

Ще один місцевий звичай, який має апо-тропеїчне спрямування, — рекомендація родині дивитися у вікно під час виносу тіла з хати: «У нас, як виносит тіло, то родина дивиси в вікно. Виносит сусіди, родичі, але не рідня» (ЛМВ).

У кімнаті, де лежав померлий, роблять поминальний обід: «Чотири столи обіду. Міняються: одні, а так — другі, а так — треті, в тій хаті, де він лежав» (ПБВ). На обстеженій території поширений звичай не робити ремонту в цій частині будинку: «Не можна робити ремонту» (КБВ).

Важливим просторовим об'єктом похорону є подвір'я. Саме тут відбувається продовження церковного відспівування; священник читає так звану *прощу* — виголошує прощальний лист, який умисне для цього пишуть рідні; родина вперше стає навколішки під Євангелія, коли її читає священник під час відспівування; роздають пожертви. У деяких селах розкидають катафалк саме на подвір'ї: «Потім він [священник. — І. К.-Ф.] виходить, каже *прощу*» (РЛІ); «Коли виносять труну на подвір'я, то через труну всі родичі, хто хоче, дає подаваник тому, кому вважає за потрібне» (КБВ); «Обрядки зробили біля хати» (РЛІ); «Надворі в нас розкидають, в хаті нічого не розкидають» (СГП). Особливий статус подвір'я пов'язаний з його межовими властивостями: це вже не хата, не сакральний центр, але ще й не дорога. Не випадково подвір'я згадується в голосіннях: «Йой Боже, Боже! / Уже не прийдеши з того світу, / Та вже не прийдеши на своє подвір'я» (ВГІ).

До нашого часу повсюдно дотримуються заборони виконувати сільськогосподарську та інші роботи, поки померлий перебуває в хаті. Ця заборона стосується і найближчих сусідів. У с. Прокурава Косівського району Івано-Франківської області маркером межі цього припису є річка або струмок, «поки не пройде вода»: «Квіти, вазони треба з хати повиносити, бо, кажуть, вони всі всихаютьси. Прати не можна. Сусідам навіть, поки не похвають. Не можна на городі робити. Кажуть: “Поки не пройде вода”. Так як у нас тут є потік такий, то вже за потоком — то ті можуть робити» (СНЮ).

Наступний важливий просторовий об'єкт — дорога. На Косівщині існують рекомендації зупинок під час походу на цвинтар (ЮПЯ): «Перший раз домовину ставлять на межі: коли земля його закінчується, починається другого. Другий раз ставлять на воді. Ну, і біля кожного хреста чи каплички по дорозі <...> і коли на межі ставлять, то дають “запростибі” межівників. [Тому, хто з ним межував?] Так. Горня з водою, з горіхами, з яблуками і з колачем» (ПБВ); «По дорозі зупиняються біля капличок, біля хрестів придорожніх» (ДЮЙ). Вербальний супровід похоронного обряду, насамперед голосіння й примовки, свідчить про стійкість уявлень про дорогу на «той світ», яку певною мірою пов'язували з дорогою на цвинтар, хоча не ототожнювали з нею: «Тримають коло нього [помираючого. — І. К.-Ф.] свічку. <...> Кажуть, щоб світла дорога була на тот світ» (СГП); «Відки вас візити, / З якого віконечка, / Яков доріжков ви до нас прийдете?» (СНЮ).

На Косівщині вважають поганою ознакою, коли похоронна процесія надто розтягується: «Коли йде похоронний похід, і коли він дуже розтягається, коли далека відстань між людьми, то, кажуть, наступного мерця чекають» (ДЮЙ). Тут відбувається трансформація просторового коду в часовий: коли надто довгий відрізок дороги зайнятий похороном — це прогнозує часову близькість наступної такої самої події.

Сакрально маркованим є вхід похоронної процесії до церкви. Цей етап часто супроводжують відповідні голосіння: «А як принесли маму до церкви, я заприповідала, бо мама страшно любила церкву» (СВЮ); «Як ви несуть надвір, вже ксьондз відправе, і мають йти до церкви. <...> З церкви — відразу на цвинтар, і там уже просіт на обід, якщо робіт» (ЛМВ); «І в церкві цілуют — послідне ціловане» (ВГІ).

Музичний код гуцульського похоронного обряду — це передусім звучання церковних дзвонів, трембіт, голосінь, похоронних пісень, що їх виконує хор.

«Подзвінне» — так називали спеціальний церковний дзвін, який виконував інформативну (сповіщав, що в селі є померлий) і магічну (повертав блукаючу душу до тіла) функції: «По молитві спішить одно з домашних до церкви, щоби “по душі подзвонити, або она довго не блукала по лісах та горах” <...> а скоро по ній подзвонять, она стає запоперечена, тогди вже она, щоправда, знає, куди має йти, чи до неба, чи до пекла, але туди її ще не пускають, она вертаєси по подзвінним назад у хату, де держиться коло тіла» [9, с. 242]; «Єк вже пип згоджений, посилає по паламаря, аби тот ищов по душі борше видзвонити, бо доки по душі ни видзвоне, то душа блукає світами скрізь тудя, куда кіло, єк було живе, ходило. Наколи по душі видзвоне, то душа муси стати коло кіла. И аж тогди си розлучі, єк пип гриб запечатає, тогди душа иде по своїм ділам, куда си прислужила» [8, с. 264]; «[А як дають знати, що є померлий?] Дзвоніт. Є дзвін, шо на Службу дзвоніт, а є маленькі дзвіночки такі, а як мерлий — то цей великий дзвін дзвонить і тоті маленькі. Три рази він перестає. Він має там — кілька мінут дзвонити» (ЛМВ). Сьогодні актуальною залишилася насамперед інформативна функція.

Обрядове оплакування померлого номінують дієсловами, рідше — іменниками: «оплакування», «голосіння», «приговорювання» (КБВ), «примовляла» (СНЮ), «приказувати», «примов'ють» (КБВ), «голосе» (ВГІ),

«кричить» (СНЮ), «приказують», «ляментують», «гвавтують» (СВЮ); «Плачут, но не приповідаят. Голосити — це просто плакати, а приповідати — це вже інакше: “А на кого ти нас лишеєш”» (ПБВ); «А то ше треба вміти голосити, би якомсь файно» (ВГІ). Віддавна відомі заборони голосити під час агонії: «Коло умираючого не вільно плакати, бо через плач не може він пильно спочити, богато сі карає — мучить» [9, с. 241]; «Єк в хаті приказують, то тогди забави втихають и прислухаються, єк хто приказує» [8, с. 278]. Традиційна культура виробила навіть спеціальну номінацію такого вкрай небажаного голосіння — «прокликувать»: «І кажуть: “Уже вмер — не треба прокликувать, кричать не треба”. Як мама вмирала, прийшла сусідка Галя. Каже: “Вона в комі. Аби ви не кричали, аби ви крику не зробили, бо таке було, як зробили крик, дак після того це півтора року людина мучилася”. Ви можете уявити!» (КГІ). Це дериват від кореня *-клик-*, тобто семантика оплакування під час агонії — це своєрідний заклик повернутися, померлого *кличуть*, на відміну від номінації регламентованого плачу, де основна семантика пов'язана з голосом або промовлянням, оскільки найпоширенішими назвами акту оплакування є деривати від таких коренів: *-голос-*, *-мов-*, *-каз-*.

Окрасою та візитною карткою гуцульського похорону є участь трембітарів («тримбітальники» (РЛІ), «трембітанник» [9, с. 242]). Значення й роль трембітара в похоронному обряді потребує спеціальної студії.

Багатий і різноманітний вербальний супровід похоронних обрядодій (маються на увазі ритуальні словесні формули привітання, відповіді, пояснення тощо): «вперед душі», «даєш запростибіг» (РЛІ); «Простибі, нехай Бог приймає перед Юриної душі» (СНЮ); «Наперед маминої душі Марії». — «Най Бог прийме» (СГП); «Най Бог прости і ми прощаємо» (СНЮ); «Вибачей, шо було в житю, прости мені» (СГП); «Ней там з Богом спо-

чиває» (КБВ); «На грушку приходить. Вони заходить, ставлять свічку, коли вже виговори “Отче наш”, тогди вже: “Слава Ісусу!”. “Добрий вечір” не кажуть. Або: “Дужі?” [А ті що відповідали?] “Добре, як ви”. Або: “Навіки слава» (ПБВ); «[А як віталися?] “Слава Ісусу Христу”. Навіть увечір. Помолитися, поцілували хрест і “Слава Ісусу Христу”. Не кажуть “Добрий вечір”, бо це не добрий вечір» (СНЮ). Ці короткі репліки містять народні вірування, уявлення, світогляд.

¹ На Косівщині побутує архаїчний звичай ушанування всіх померлих із родини перед Великоднем, у Чистий четвер. Господиня пече пісні булочки – «кукуци», – що їх роздає дітям, які цього дня навмисне приходять у хату, а потім удома моляться за душі: «А кукуци дають за всі померші душі. Це перед Великоднем. [А що треба відповідати?] Простибіг, най Бог прийме» (ПБВ).

1. Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (сер. XIX – поч. XX ст.). – К., 1997.
2. Дудек П. Похоронні звичаї й обряди в селі Головах Косівського повіта. II // Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди // Етнографічний збірник. – Л., 1912. – Т. 32. – С. 288–290.
3. Завадська В. Ложка як відповідник людської душі у фольклорі та матеріальній культурі українців // Українознавство. – 2005. – Ч. 3. – С. 247–252.
4. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди. – Житомир, 2007. – Т. 1 : Етнологістичні студії.

Наприкінці замість традиційних висновків наведемо одне цікаве прислів'я із с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області, яке, засуджуючи надмірну жадібність, влучно й дотепно, по-філософськи відображає традиційне тлумачення, осмислення людського життя і смерті: «Хто має багато, то більше не візьме, а хто має менше, той менше лише» (РЛ). Ось таке глибоке розуміння нашого перебування на цьому світі виявляємо в українській народній словесності.

² Про метафоричний словник обряду див. працю О. Седакової [6, с. 142–146].

³ Детальніше про це див. працю В. Конобродської [4, с. 189].

⁴ Типологічні розповіді ми фіксували на Чернігівщині.

⁵ Детальніше про це див. працю О. Боряк [1].

5. Свенціцький І. Похоронні голосіння // Етнографічний збірник. – Л., 1912. – Т. 31.
6. Седакова О. А. Поетика обряду. Погребальная обрядность восточных и южных славян. – М., 2004.
7. Сушко В. А. Життя нескінченне: поховальна обрядовість українців Слобожанщини XIX–XXI ст. – Х., 2012.
8. Шекерик-Доників П. Похоронні звичаї й обряди в селі Головах Косівського повіта. I // Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди // Етнографічний збірник. – Л., 1912. – Т. 32. – С. 252–288.
9. Шухевич В. Гуцульщина. – Л., 1902. – Ч. III. – С. 241–255.

Інформатори

ВГІ – Верб'юк Ганна Іванівна, 1940 р. н., с. Лючки Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

ДЮЙ – Джуранюк Юрій Йосипович, 1947 р. н., місцевий, співробітник Косівського етнографічного музею, записано в м. Косів Івано-Франківської обл.

КБВ – Книш Богдана Василівна, 1983 р. н., місцева, вища освіта, кандидат мистецтвознавства, записано в м. Косів Івано-Франківської обл.

КГІ – Корнелюк (Карпович) Ганна Іванівна, 1944 р. н., родом із с. Краснопілля Коропського р-ну Чернігівської обл. (нині – районний центр

Сумської обл.), записано в м. Косів Івано-Франківської обл.

ЛМВ – Лозовчук Марія Василівна, 1932 р. н., с. Бая-Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

МВС – Матченко Василь Степанович, 1953 р. н., родом із м. Боярка Київської обл., киянин, вища освіта, записано в м. Косів Івано-Франківської обл.

ПБВ – Петричук Богдан Васильович, 1989 р. н., родом із с. Бабин Косівського р-ну Івано-Франківської обл., вища освіта, записано в м. Косів Івано-Франківської обл.

Спеціальна тема випуску: «Сучасний етнографічний образ Гуцульщини»

РЛІ – Рибчук Любов Іванівна, 1965 р. н., родом із Верховинського р-ну Івано-Франківської обл., середня освіта, записано в с. Яворів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

СВЮ – Столащук (Мицканюк) Василина Юрійвна, 1953 р. н., с. Яворів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

СГП – Стефурак Ганна Павлівна, 1939 р. н., с. Химчин Косівського р-ну Івано-Франківської обл., освіта – 7 класів.

СНЮ – Сидорак Наталія Юрійвна, 1949 р. н., с. Прокурава Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

ЮПЯ – Юрійчук Параска Якимівна, 1929 р. н., с. Химчин Косівського р-ну Івано-Франківської обл.